

אכילת מצה ערב פסח

איסור אכילה ע"פ מן המנחה ולמעלה

איתא בפסחים (צט, ב) ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך. והק' בתוס' ומה לא יאכל, אי מצה אפילו קודם נמי אסור, כדאמרינן בירושלמי כל האוכל מצה בערב הפסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו, ואי במיני תרגימא הא אמר בגמרא (קז, ב) אבל מטבל הוא במיני תרגימא, ותי' דאיירי במצה עשירה, דלא אסר בירושלמי אלא במצה הראויה לצאת בה חובתו ואוכלה קודם זמנה, אבל מצה עשירה שריא וכן היה נוהג ר"ת (בע"פ שחל שבת לענין סעודה שלישית).

אבל הרמב"ם (פהמ"ש כאן) כתב וז"ל וזה שמנענוהו מלאכול אינו אכילת פת שהרי אין לו אז פת, לפי שאסור אצלינו לאכול מצה ביום ארבעה עשר עד שיאכלנה בעת המצוה, אלא מנעוהו מלהרבות בשאר מאכלות. ולדבריו אינו קשה מה שהק' התוס' דמיני תרגימא מותר, ד"ל שלא התירו לאכול אלא קצת מיני תרגימא, והרבה אסור. וכן כתב ביד החזקה (ח"מ ו, יב) וז"ל אסרו חכמים לאכול מצה בערב הפסח כדי שיהיה הכר לאכילתה בערב, ומי שאכל מצה בערב הפסח מכין אותו מכת מרדות עד שתצא נפשו, וכן אסור לאכול ערב הפסח מקודם המנחה כמעט, כדי שיכנס לאכילת מצה בתאווה, אבל אוכל הוא מעט פירות או ירקות ולא ימלא כריסו מהן.

טעם איסור אכילת מצה

ברמב"ם מבואר שיסוד האיסור לאכול מצה בערב פסח הוא כדי שיהיה היכר שהאכילה בערב היא לצורך מצוה. ויש עוד טעמים בראשונים, המאירי (פסחים יג, א) כתב שהוא משום שיאכל המצה לתיאבון, וז"ל אכילת מצה בכל היום מכוער הדבר, **שמשום תיאבון נאמרה וכל שמלא כרסו ממנה פרח תיאבון**, הרי לן שתלוי בתיאבון. בספר כלבו (סימן מח) מסביר על פי המשל של הירושלמי דהוי כבועל ארוסתו בבית חמיו. וז"ל ואסרו חכמים לאכלה בערב הפסח מו' שעות ולמעלה, והאוכל לוקה כבועל ארוסתו בבית חמיו, **פירוש שאינו מושל ברוחו מעט כמו הבועל ארוסתו בבית חמיו שתהיה מותרת לו לאלתר ואינו מושל ברוחו עד עת ההתר**. מוסיף הכלבו דיש נותנין טעם למה המשילו לבועל ארוסתו, לפי שכמספר הברכות אשר יעשו לארוסה קודם שהותרה לו ככה מספר ברכות סדר הפסח קודם שיאכלו מצה.

בספר הרוקח (הלכות פסח סימן רפ) מצינו טעם מחודש באיסור אכילת מצה ע"פ, וז"ל ואסור לאכול מצה בערב הפסח דכתיב בערב תאכלו מצות. משמע שיש כאן איסור מה"ת, ר"ל לאו הבא מכלל עשה, שרק בערב תאכלו מצה ולא ביום שלפני. אבל דבריו צ"ע, שבפשטות רק היכא שיש פסוק מיותר אפשר לומר דהוי לאו הבא מכלל עשה, אבל היכא שצריך הפסוק בשביל עשה מהכ"ת שיש גם לאו הבא מכלל עשה. שוב מצאתי בפר"ח (סי' תעא) שכתב על דברי הרוקח, וז"ל משמע דסבירא ליה דאסיר מדאורייתא דהוה ליה לאו הבא מכלל עשה, כההיא דאמרינן בסוף פרק כל שעה "ואכלו את הבשר בלילה הזה" - בלילה אין ביום לא. אבל כתב דליתא, דהתם מיותר קרא אבל הכא דרשינן ליה לקובעו חובה לזמן הזה, או לטמא ושהיה בדרך רחוקה כדאיתא בפרק כל שעה (כח, ב) ובסוף פרק ערבי פסחים (קכ, א), וכן בירושלמי (פ"י הלכה א) לא הוזכרה דרשה זו, וכן כתב הרמב"ם שאין איסור אכילת מצה בערב פסח אלא מדברי סופרים, ולכן עיקר דהרוקח מנפשיה אסמכיה אקרא. כדברי הרוקח מצינו גם

בבה"ג (פרק כל שעה) אלא שהוא מוסיף טעם של חביבות וטעם של כבועל ארוסתו, ועי"ש שכתב כל הג' טעמים בחטיבה אחת, וצ"ע.

חצי שיעור

יש להסתפק האם אסור לאכול חצי כזית של מצה, או אינו עובר אא"כ אכל כזית שלם. והפרמ"ג (משב"ז ס"ק א) כתב כדבר פשוט שגם חצי זית אסור, אבל נראה שתלוי לפי הטעמים, שלפי המאירי שהאיסור הוא כדי שיאכל לתיאבון, א"כ מסתבר כדברי הפרמ"ג שגם חצי שיעור אסור. אבל עי"ש שכתב "וכל שמלא כרסו ממנה פרח תיאבון", משמע שינו עובר אם אכל מעט. אבל לפי הרוקח שהוא לאו הבא מכלל עשה, מדכתיב "בערב תאכלו מצה" - ולא ביום, א"כ מסתבר שרק מה שחייב לאכול בערב, דהיינו כזית, אסור לאכול ביום. ולפי טעם הרוקח, וכפי הדמיון של הירושלמי, ג"כ מסתבר שאפילו פחות מכשיעור אסור, שגם על פחות מכשיעור הראה שאינו שולט ביצרו. ולפי הרמב"ם שהוא משום היכר, יש להסתפק האם דווקא אם אכל זית שלם ליכא היכר, שהרי ביום לא אכל כזית ורק בלילה אכל כזית. או"ד שגם באכילה פחות כשיעור כבר ליכא היכרא.

בציקות של נכרי

על מש"כ התוס' שכל היום מותר לאכול מצה עשירה, וסמוך גם זה אסור, כתב המהרש"א דלכאורה הוי מצי לאוקמא בבציקות של גוים (שלא נעשו לשמה), דאינו יוצא בה י"ח כמ"ש התוס' לקמן. אבל כתב דיש לחלק, דמצה עשירה לאו טעם מצת מצוה היא ושרי, משא"כ בצקות של נכרי דטעם מצה היא הילכך אולי אסור. היינו דס"ל למהרש"א שהחילוק בין מצה עשירה ומצה רגילה אינו משום שאינו יוצא ידי"ח במצה עשירה, אלא משום שלמצה עשירה יש טעם שונה ממצה רגילה, ולכאורה צ"ל שס"ל שיסוד האיסור הוא משום שיאכל המצה לתיאבון, ולכן רק דבר שטועם כמצה אסור. ובספר דבר שמואל הביא ראיה לדברי המהרש"א ממש"כ המאירי (הנ"ל) שאיסור אכילת מצה בע"פ "משום תיאבון נאמרה" וכו', א"כ תלוי בטעם מצה. אבל עי' במאירי בסוגיין שהביא תירוצו של תוס' שלא אמרו כ"בא על ארוסתו" אלא במצה הראויה לצאת בה ידי חובתו, הא מצה עשירה או בצקות של עכו"ם או של אורז ודוחן לא, הרי לן להדיא שבחדא מחתא שם מצה עשירה ובציקות של נכרי, וע"כ שאינו תלוי בטעם מצה. ואולי ה"תיאבון" אינו תלוי בטעם אלא בקיום המצוה, וצ"ע.

מצות שנילושו שלא לשמה ומצות חמץ

ולפי דברי המהרש"א דן הגרצ"פ בספרו מקראי קודש (ח"ב סי' כה) שיהיה אסור לאכול מצה של חמץ שלנו, שהרי אין שום הבדל בין טעמו לטעם מצה שאינו חמץ.

ועל דרך זה דנו האחרונים האם יש עצה לבתי מלון, בע"פ שחל להיות בשבת, שיגישו מצה שנאפו להדיא שלא לשמה, שאינו יכול לצאת ידי חובתו. ולפי המהרש"א שתלוי בטעם מצת מצוה בוודאי אסור, שכמובן אין הבדל בטעם המצה אם נאפה לשמה או לא.

אבל לכאורה דברי המהרש"א צע"ג שהרי כתבו בתוס' שלא אסר בירושלמי אלא במצה הראויה לצאת בה ידי חובתו, ולדברי המהרש"א לא תלוי בזה כלל, אלא תלוי באכילת דבר שיש בו טעם מצה. עוד יש להעיר שתוס' כתבו "ואוכלה קודם זמנה", ולפי המהרש"א אין זה הנקודה שאוכל המצה קודם הזמן, אלא שאוכל דבר שיגרום שלא יהיה לו תיאבון בשעת קיום המצוה.

כבא על ארוסתו בבית חמיו

ויותר נראה לומר בדעת תוס' שעיקר טעם האיסור הוא, (כמו שכתבו בתוס' בשם הירושלמי), משום דהוי כבועל ארוסתו בבית חמיו, דהיינו שהקדים אכילת המצה מבעוד יום ולא המתין עד הלילה. כדברי הכלבו שלא שלט ביצרו. ולכן אינו אסור אלא דבר שהיה יכול לצאת בו ידי חובתו, דאילו בשאר מצות למה לו להמתין, הרי אין זה המצה שעליו לאכול הערב.

ולפי"ז פשוט שגם בציקות של נכרי מותר לאכול ערב פסח, משום שאינו יכול לצאת בהם ידי"ח. וגם מצה שהיא חמץ ומצה שנאפה שלא לשמה, אין בזה איסור, דבשניהם אינו יכול לצאת ידי"ח, ואין כאן "ארוסתו". ולפי"ז מובן המשך התוס' במה שכתב "ואוכלה קודם זמנה", דזה כל האיסור שלא המתין עד הלילה. שוב ראיתי שכדברינו מבואר להדיא בדברי הריב"ש (שו"ת סימן תב) וז"ל אבל מצה עשירה, מותר שהרי אינה ראויה לצאת בה ידי חובתו בפסח, ואין בה משום אירוסין דמצה, שהרי אין מצה זו ארוסתו, שהרי אינה ראויה להנשא אליו הלילה, ומסיים שכ"כ בתוספות.

מצה שלא לשמה

כשיטת המאירי שמותר לאכול בציקות של נכרי מצינו גם בתוס' רי"ד, דיעו"ש שבהתחלה ר"ל שהבבלי חולק על הירושלמי, ואח"כ כתב שאפילו את"ל דאית ליה, מצי למיכל בציקן של גוים שאין בהן שימור, דע"כ לא אסר בירושלמי אלא מצה שיש בה שימור הראויה לצאת בה ידי חובה בלילה. וכ"כ רבינו מנוח (פ"ו מהל' חו"מ הל' יב) להשוות בציקן של נכרי עם מצה עשירה.

ולפי"ז מה שכתב בספר הלכות חג בחג (פרק י"ד הע' 9) שפשוט שאסור לאכול מצה שלא נשמר לשמה, לענ"ד אינו פשוט כ"כ שיש לנו כמה וכמה ראשונים שמקילים. ומש"כ שאנן הולכים בשיטת הב"ח שתלוי בתיאבון ולכן אסור, אינו פשוט כלל שהרי המאירי כתב להדיא שתלוי בתיאבון, ובכל זאת התיר בציקות של נכרי אע"פ שטעמם כטעם מצה. וכן יש לדייק מהמג"א (ס"ק ו) שכתב שאין לאכול מצה כפולה ונפוחה בע"פ כל היום דשמה מצה היא, ומשמע דביום י"ג מותרין לאכול מצה. טעמא דיש לחוש שהוא מצה גמורה, אבל בלא"ה היה מותר לאכול אע"פ שעמו כטעם מצה.

בשנת תשמ"א פירסם הגר"ב זולטי זצ"ל עצה שישתמשו במלונות בערב פסח במצה שנעשה בהדיא שלא לשמה, וזה עצה מיוחד למלונות שיש להם בעיא מה לעשות עם שארית החמץ, ובמצה זו אין בעיא שאינו חמץ, וגם אין חשש של אכילת מצה ע"פ, שאין זה מצה שיכול לצאת בו ידי"ח. וראיתי בספר נתיבי המנהגים שהגריש"א זצ"ל הסכים עמו, אלא שאמר שאין לסמוך על זה אלא בע"פ שחל להיות בשבת דהוי שעת הדחק. ובשו"ת דברי יציב (או"ח סימן קפח) העיר שלהני ראשונים דסגי בשימור מחמץ גרידא, יוצא בה ידי חובתו, וא"כ אסור לאוכלה בער"פ. ולכן כתב דאין להתיר אלא בחולה שאוכל רק מפני ההכרח, או כשיש צורך להתיר לאנשי הצבא שמוטב שיאכלו מצה משיאכלו ח"ו חמץ, אבל לא מטעם ההיתר דשלא לשמה.

והיו כמה רבנים שהתנגדו בתוקף להמצאה זו, בשו"ת מנחת יצחק (חלק ח סימן לז) דן בזה באריכות ומביא ראיה מהא דכתב הרמ"א (סי' תמ"ד ס"א), דבמדינות אלו שאין נוהגין לאכול מצה עשירה, יקיים סעודה שלישית במיני פירות או בשר ודגים, ואם איתא שמצה שנאפה

בשמירה מחימוץ רק נעשה שלא לשמה, דאין יוצאין י"ח מצה בליל פסח, דמותר לאכול בערב פסח, למה לא נתן עצה זו, ונרויח דאף במדינות אלו שאין נוהגין לאכול מצה עשירה אפשר לעשות סעודה שלישית במצה שנאפה של"ש, אלא ע"כ דס"ל דאף מצה כזו אסור בערב פסח. עוד הוכיח ממ"ש המג"א (סי' תמ"ד סק"ב) בשם השל"ה בשם הזוהר שרשב"י הי' עוסק בתורה במקום סעודה ג' עיי"ש, וכ"כ בביאור הגר"א שם דכ"ה בזוהר פ' אמור, דסעודה זו נדחית מכל וכל, ואם היה מותר לאכול מצה שנאפית של"ש הרי יש תקנה לדבר. אף דעדיין קשה דהרי יכול לאכול מצה עשירה, והאיך קאמר דאין תקנה לדבר, י"ל דס"ל כמ"ש המהר"ל בספר גבורות ד' וב"ח, הביאם המג"א (סי' תע"א סק"ה), דדוקא בלא מים מותר בער"פ דאין יוצאין בה, אבל עם מים יוצאין בה ואסור בער"פ, ובלא מים אין מברכין עליו בהמ"ז, ולדיעה אחד (בסי' רצא, ה) צריך לעשות סעודת שלישית בפת דוקא שמברכין עליו ברהמ"ז.

מה שכתב שבמצה עשירה אין יוצאין חיוב סעודה שלישית, צ"ע שהרי אם קובע עליו סעודה בוודאי שמברך עליו ברכה"מ, כמו בכל פת הבא בכיסנין. וכ"כ בשו"ת אגרי"מ (ח"א קנה) שאם אכל מצה עשירה לסעודת שבת, חייב לברך ברהמ"ז. ומה שהק' למה לא נאכל מצה עשירה, עיי"ש בבהגר"א שזה תלוי במחלוקת הרמב"ם ותוס' שהבאנו לעיל, שתוס' הוכיחו דמצה עשירה מותר בע"פ מכח קושייתם מ"ש ע"פ סמוך למנחה, אבל הרמב"ם הרי פי' דאירקא ושאר דברים קאמר דאכילה אסור בהן, א"כ לדבריו אין הכרח שמצה עשירה מותר. ומה"ט אין נוהגין ג"כ במצה מבושלת, וכדברי זוהר פ' אמור דסעודה זו נדחית מכל וכל, ש"מ דאין תקנה לדבר כלל.

כח המנהג

ומסיק המנחת יצחק שהעולה מדברי הש"ע ופוסקים ראשונים ואחרונים הנ"ל אשר מפיהם אנו חיים, וכן עמא דבר מדור דורות, שלא לאכול שום מצה בער"פ כל היום באין חילוק אם נאפה לשמה או שלא לשמה. וכמה גדול כח המנהג שלא לבטלו. ועי' בשו"ת מהרי"ק (שורש ט') באריכות שכתב שאפילו נגד הלכה אין לבטל המנהג, ועי' בפר"ח (או"ח סי' תצ"ו) במנהגי איסור (סעי' י') שהביא מהריב"ש, דאם יש קצת פקפוק עפ"י הדין ראוי לבטלו, וראיה מהא דאמרינן אם הלכה רופפות בידך פוק חזי מאי עמא דבר, אבל אם אינה רופפות לא משגחינן במאי עמא דבר עיי"ש.

אכילת "עוגה" הנעשה מקמח מצה

לכאורה יש עוד עצה מה לאכול לסעודה שלישית בע"פ שחל בשבת, לאלו שאוכלים שרויה (געבראקס), שיאכלו עוגה הנעשה מקמח מצה, אלא דיש לדון האם יש בזה איסור של אכילת מצה בע"פ.

והנה הרמ"א (או"ח תעא, ב) כתב שמצה שנאפה כתקנה ואח"כ נתפררה ונילושה ביין ושמן, אינה נקראת מצה עשירה ואסורה לאכלה בערב פסח, ועי' בדרכי משה הקצר שמקורו הוא המהרי"ב וז"ל דלאחר שאפאה אף אם טחן אותה דק דק ועירבה בשמן או דבש אסור לאכלה, דלאחר אפייה לא מהני לעשותה מצה עשירה.

וכתב המשנ"ב (ס"ק יט) שמירי אפילו אם נאפית אח"כ שנית. [וכתב השעה"צ (ס"ק טז) דדוקא שיש בה תואר לחם עדיין כדמבואר לעיל (קסח, י)]. והטעם כתב המשנ"ב (ס"ק כ) דלא

נתבטלה ממנה שם מצה ע"י זה, ומ"מ לצאת בה ידי מצה בלילה אין כדאי לפי מה שנתבאר לעיל בסימן קס"ח במ"ב ס"ק נ"ט, וגם לחוש ליש מי שאומר דגם זה בכלל מצה עשירה.

תואר לחם

והנה בעוגה מקמח מצה היה נראה שנאבד ממנו "תואר לחם", שאינו נראה בכלל שיש כאן פת, א"כ לפי השעה צ"צ פשוט שמותר לאכלו ע"פ. ויעויין בשו"ע (או"ח קסח, י) שפירורי לחם שנדבקים יחד על ידי מרק או ע"י דבש, אם אינו מבושל, אם יש בפרוסות כזית מברך עליו המוציא, אפילו אין לו תואר לחם, ואם אין בהם כזית, **אם יש בהם תואר לחם, דהיינו שהוא ניכר וידוע שהוא לחם**, מברך עליו המוציא וברכת המזון, ואם אין בהם תואר לחם, מברך בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש. א"כ הרי קמח מצה שנתערב בביצים סוכר שוקלד וכדומה, לכאורה אינו נראה כפת, א"כ לא שייך הדין של הרמ"א.

וכן פסק בספר "ערב פסח שחל בשבת", ובהערותיו של הגרשז"א (בסוף הספר) העיר שהו"ל לכתוב שאם אכל העוגה כשיעור קביעת סעודה, שחייב לברך עליו ברכת המוציא וברהמ"ז. משמע שהסכים לעצם הפסק, ומחמת הערת הגרשז"א שינה המחבר את לשונו לכלול הערתו. (ובמשנה ברורה "דירשו" הביאו בשם ספר הנ"ל שהגרשז"א פסק שאסור לאכול בע"פ עוגה הנעשה מקמח מצה, וזה טעות גמור.

אלא דעדיין צ"ע למה בציור של הרמ"א שעירב מצה הטחון בשמן ודבש עדיין נחשב שיש עליו תואר לחם. שו"מ בספר שמירת שבת כהילכתה (פרק נו הע' נ) שמש"כ הרמ"א שאין לאכול פירורי מצה שנילוש ביין ושמן ע"כ שנילוש בקצת יין ושמן, שהרי השמנ"ב מציין למש"כ בסי' קסח, נט ושם מחלק בין אם נילוש ברוב שומן ודבש שברכתו במ"מ דהוי פת הבא בכיסנין, להיכא שנילוש במעט שומן שאז יש ספק אם ברכתו המוציא, משמע שבסי' תעא לא מדובר בנילוש ברוב יין ושמן.

"קניידלך"

ממשיך המשנ"ב דכל זה בשלא בשלה, אבל אם בשלה, וכמו שנוהגין במדינותינו לעשות כדורים ממצה שקורין קניידלעך, או מצה מבושלת בכלי ראשון מותר לאוכלה קודם שעה עשירית, דזה בודאי לא מיקרי מצה וכדמבואר בסימן תס"א.

ממתי נאסר אכילת מצה

הבאנו לעיל דברי המג"א שאינו נאסר לאכל מצה ביום י"ג, ודייקו מכאן האחרונים שליל י"ד אסור. ובאמת נחלקו בזה הראשונים, דעת בעה"מ שאינו אסור אלא משש שעות ולמעלה, כשמתחיל איסור אכילת חמץ, דרק אז נחשב כ"ארוסתו", אבל קודם לכן מותר. והר"ן כתב שאולי אסור משעה ד' דאז כבר אסור מדרבנן. ומדברי הרמב"ם משמע שאסור כל היום, ונראה שהולך בזה לשיטתו שטעם האיסור כדי שיהיה היכר באכילת מצה, וזה לא שייך אלא בעלת השחר. אבל שיטת הרמב"ן (מלחמת ה' פסחים טו, ב) שאסור כבר מלילה, והטעם שכיון שביעור חמץ בלילה נעשית לו מצה כארוסה בבית חמיו.

ועי' במשנ"ב (ס"ק יב) אמש"כ המחבר שאסור כל יום י"ד, דהיינו מעמוד השחר, ויש נוהגים שלא לאכול מצה מראש חודש.

וראיתי מביאים בשם הגר"ח להביא ראייה מה"מה נשתנה", שאומרים בכל הלילות אנו אוכלים חמץ ומצה, משמע אפילו ליל י"ד וכלים חמץ. (ומובא בשם הגר"מ מייזלמן שליט"א שהגר"ח הביא את הראייה כשהיה בן שש) אבל הרי שיטת הרמב"ן היא שמצה נאסר מליל י"ד, וראיתי בשם ר' אריה לייב לפינסקי שליט"א שיש לדחות הראייה, שהרי בין כל לא אוכלים חמץ כל לילה, שביוה"כ לא אוכלים כלל, וכן שאר ימי הפסח לא אוכלים חמץ, אלא שמדובר על פי רוב.